Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 336

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA INNOVATSION JARAYONLARNI BOSHQARISHNING MOLIYAVIY VA RAQAMLI MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Feruza Alisherovna Madaliyeva*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

✉ madalieva.com@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida innovatsion jarayonlarni boshqarishning moliyaviy va raqamli mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Innovatsion loyihaning hayotiy sikli bosqichlariga mos moliyalashtirish manbalari tizimlashtirilgan, raqamli texnologiyalar, “tejamkor startap” yondashuvi va universitet–biznes–davlat hamkorligining innovatsion jarayonlarni boshqarishdagi o‘rni asoslangan. Innovatsion faoliyat samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tizimi hamda integratsiyalashgan moliyaviy-raqamli boshqaruv mexanizmi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar

kichik biznes, innovatsion jarayon, venchur moliyalashtirish, raqamli transformatsiya, minimal ishchi mahsulot, uchlik spiral, innovatsion samaradorlik ko‘rsatkichlari.

KIRISH

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning eng moslashuvchan bo‘g‘ini bo‘lib, yangi g‘oyalarni tezkor sinab ko‘rish va bozorga olib chiqish imkoniyatiga ega. K. Kristensen tadqiqotlari ko‘rsatganidek, bozorni tubdan o‘zgartiruvchi innovatsiyalar ko‘pincha yirik kompaniyalar e’tibordan chetda qoldirgan bozor segmentlarida, kichik va yangi tashkil etilgan firmalar tomonidan amalga oshiriladi [1]. Biroq kichik biznes subyektlari moliyaviy resurslarning cheklanganligi, yuqori risk va boshqaruv tajribasining yetishmasligi tufayli innovatsion salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqara olmasligi mumkin.

O‘zbekistonda innovatsion rivojlanishni ta’minlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida belgilangan. 2019–2021-yillarga mo‘ljallangan innovatsion rivojlanish strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash asosiy maqsadlar sifatida qo‘yilgan bo‘lsa [8], Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida tadbirkorlik uchun qulay muhit yaratish va iqtisodiyotni raqamlashtirish ustuvor vazifalar qatoridan joy oldi [9].

Mazkur sharoitda kichik biznes subyektlarida innovatsion jarayonlarni boshqarishning ikki muhim yo‘nalishi — moliyaviy va raqamli mexanizmlarni takomillashtirish alohida dolzarblik kasb etadi. Maqolaning maqsadi ushbu mexanizmlarning nazariy asoslarini tahlil qilish va ularni amaliyotda integratsiyalashgan holda qo‘llash bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Innovatsiyalarni moliyalashtirish muammosi iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. B.Holl va

J.Lerner innovatsion loyihalarning nomoddiy aktivlarga asoslanganligi, natijaning noaniqligi va axborot nosimmetrikligi sababli an’anaviy kredit manbalari orqali moliyalashtirilishi qiyinligini asoslagan [4]. V.Kerr va R.Nanda moliyaviy cheklovlar ayniqsa yangi va kichik firmalarning innovatsion faolligiga kuchli ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan [5]. P. Gompers va J.Lerner venchur kapitalning bosqichma-bosqich moliyalashtirish, faol monitoring va boshqaruvda ishtirok etish orqali innovatsion risklarni pasaytirish mexanizmlarini tadqiq etgan [3]. M.Matsukato esa yuqori riskli innovatsiyalarni moliyalashtirishda davlatning faol investor sifatidagi rolini asoslab bergan [6].

Raqamli mexanizmlar nuqtayi nazaridan J. Vesterman va hammualliflar raqamli transformatsiyani mijozlar bilan munosabatlar, ichki jarayonlar va biznes-modellarni o‘zgartirish orqali raqobat ustunligiga erishish sifatida talqin qilgan [11]. E. Ris tomonidan ilgari surilgan “tejamkor startap” yondashuvi minimal ishchi mahsulot yaratish, uni real iste’molchilarda sinash va natijalar asosida tezkor qaror qabul qilish siklini taklif etadi [10]. A. Ostervalder va I. Pine ishlab chiqqan biznes-model kanvasi esa innovatsion g‘oyaning qiymat taklifi, mijozlar segmentlari, daromad manbalari va xarajatlar tuzilmasini yaxlit ko‘rib chiqish imkonini beradi [7].

G.Itskovits va L. Leydesdorf tomonidan asoslangan “uchlik spiral” modeli innovatsion rivojlanishni universitet, biznes va davlatning o‘zaro hamkorligi natijasi sifatida ko‘rib chiqadi [2]. Mazkur yondashuv kichik biznes uchun ilmiy bilimlar va texnologiyalarga kirish imkonini kengaytiradi. Y. Shumpeterning tadbirkorni innovatsiyalarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatidagi talqini esa ushbu yondashuvlarning nazariy poydevori bo‘lib xizmat qiladi [12].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli va jarayonli yondashuvlar, qiyosiy tahlil, guruhlash, abstrakt-mantiqiy fikrlash, normativ-huquqiy hujjatlar va xorijiy ilmiy manbalarni kontent-tahlil qilish hamda modellashtirish usullari qo‘llanildi. Moliyalashtirish manbalari innovatsion loyihaning hayotiy sikli bosqichlari va risk darajasi mezonlari bo‘yicha guruhlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Innovatsion loyiha o‘z rivojlanishida bir necha bosqichdan o‘tadi va har bir bosqichda risk darajasi hamda moliyaviy ehtiyojlar keskin farqlanadi. G‘oya va prototip bosqichlarida risk eng yuqori bo‘lib, bu davrda an’anaviy bank kreditidan foydalanish deyarli imkonsiz. Ilmiy adabiyotlarda tadqiqot natijasi va uning tijoratlashtirilishi oralig‘idagi bu moliyaviy uzilish ko‘pincha “o‘lim vodiysi” deb ataladi. Shu sababli moliyalashtirish manbalarini loyiha bosqichiga mos tanlash innovatsion jarayonni boshqarishning muhim tamoyili hisoblanadi (1-jadval).

1-jadval. Innovatsion loyiha bosqichlariga mos moliyalashtirish manbalari

Loyiha bosqichi	Risk darajasi	Mos moliyalashtirish manbalari
G‘oya (pre-seed)	Juda yuqori	O‘z mablag‘lari, davlat grantlari, OTM va ilmiy muassasalarning innovatsion jamg‘armalari
Prototip / minimal ishchi mahsulot (seed)	Yuqori	Biznes-farishtalar, akseleratorlar, grantlar, kraudfanding
Bozorga chiqish (dastlabki bosqich)	O‘rtadan yuqori	Venchur fondlar, korporativ venchur investitsiyalar
O‘sish va kengayish	O‘rta	Venchur investitsiyalarning keyingi raundlari, bank krediti, lizing
Yetuklik	Past	Bank krediti, obligatsiyalar, foydani reinvestitsiya qilish

Jadvaldan ko‘rinadiki, moliyaviy mexanizm samaradorligi bitta manbaga tayanishda emas, balki loyihaning rivojlanishiga qarab manbalarni bosqichma-bosqich almashtirishda namoyon bo‘ladi. Bosqichli moliyalashtirish investorga har bir bosqich natijalarini baholab, keyingi mablag‘ ajratish to‘g‘risida asosli qaror qabul qilish imkonini beradi [3]. Kichik biznes subyektlari uchun esa bu yondashuv moliyaviy intizomni kuchaytiradi va loyihani aniq natijalarga yo‘naltiradi.

Raqamli mexanizmlar innovatsion jarayonning barcha bosqichlarida qo‘llanilishi mumkin. G‘oyalarni yig‘ish bosqichida mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimlari va ma’lumotlar tahlili iste’molchilarning yashirin ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi. Ishlab chiqish bosqichida bulutli loyiha boshqaruvi xizmatlari va raqamli prototiplash

vositalari jamoa ishini muvofiqlashtirib, xarajatlarni kamaytiradi. Sinov va bozorga chiqish bosqichida elektron tijorat platformalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi mahsulotni cheklangan auditoriyada tezkor sinab ko‘rish imkoniyati yaratiladi. Bu esa “tejamkor startap” yondashuvidagi “yaratish – o‘lchash – o‘rganish” siklini amalda qo‘llash uchun zarur shart-sharoit bo‘lib xizmat qiladi [10; 11].

Kichik biznesning innovatsion salohiyatini oshirishda oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlik alohida ahamiyatga ega. “Uchlik spiral” modeli asosida universitetlar huzurida spin-off korxonalar, texnologiyalar transferi markazlari va qo‘shma laboratoriyalarni tashkil etish ilmiy ishlanmalarning bozorga chiqish yo‘lini qisqartiradi [2]. Davlat esa bu jarayonda grantlar, soliq imtiyozlari va yuqori riskli loyihalarni birgalikda moliyalashtirish orqali ishtirok etadi [6].

Innovatsion jarayonlarni boshqarish samaradorligini muntazam nazorat qilish uchun o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar tizimi zarur. Tadqiqot doirasida kichik biznes subyektlari uchun quyidagi ko‘rsatkichlar tizimi taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval. Kichik biznes subyektlarida innovatsion faoliyat samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Hisoblash usuli	Mazmuni
Yangi mahsulotlar ulushi	So‘nggi 3 yilda joriy etilgan mahsulotlardan tushum / jami tushum × 100%	Innovatsiyalarning daromaddagi o‘rni
Innovatsion xarajatlar intensivligi	Innovatsiyalarga xarajatlar / jami tushum × 100%	Innovatsiyalarga resurs ajratish darajasi
G‘oyalarni joriy etish koeffitsiyenti	Joriy etilgan g‘oyalar soni / ko‘rib chiqilgan g‘oyalar soni	G‘oyalar oqimi sifati va saralash samaradorligi
Bozorga chiqish muddati	G‘oya tasdiqlangan sanadan sotuv boshlangunga qadar kunlar soni	Innovatsion jarayon tezkorligi
Innovatsiyalar rentabelligi	(Innovatsiyadan olingan foyda − xarajatlar) / xarajatlar × 100%	Innovatsion investitsiyalarning iqtisodiy samarasi
Intellektual mulk obyektlari soni	Patentlar, guvohnomalar va litsenziya shartnomalari soni	Bilimlarning huquqiy muhofaza darajasi

Yuqoridagi tahlillar asosida kichik biznes subyektlari uchun integratsiyalashgan moliyaviy-raqamli boshqaruv mexanizmi taklif etiladi. U to‘rt o‘zaro bog‘liq blokdan iborat. Birinchi blok — diagnostika va g‘oyalar oqimi bo‘lib, unda raqamli platformalar va mijozlar ma’lumotlari tahlili orqali innovatsion imkoniyatlar aniqlanadi. Ikkinchi blok — gipotezalarni sinash bloki bo‘lib, unda biznes-model kanvasi va minimal ishchi mahsulot yordamida g‘oyaning bozor talabiga mosligi tekshiriladi [7; 10]. Uchinchi blok — bosqichli moliyalashtirish bo‘lib, unda 1-jadvaldagi tamoyil asosida har bir bosqichga mos moliya manbasi jalb qilinadi. To‘rtinchi blok — monitoring va qayta aloqa bo‘lib, unda 2-jadvaldagi ko‘rsatkichlar asosida natijalar baholanadi va keyingi loyihalar uchun xulosalar chiqariladi. Tashqi muhit bilan aloqa esa oliy ta’lim muassasalari, investorlar va davlat qo‘llab-quvvatlash institutlari bilan hamkorlik orqali ta’minlanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosa va takliflar ilgari suriladi.

Birinchidan, kichik biznes subyektlarida innovatsiyalarni moliyalashtirishni loyihaning hayotiy sikli bosqichlariga bog‘lab tashkil etish, grant, biznes-farishta, venchur va kredit manbalarini bosqichma-bosqich jalb qilish moliyaviy risklarni kamaytiradi va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni innovatsion jarayonning barcha bosqichlariga — g‘oyalarni yig‘ishdan tortib bozorda sinovdan o‘tkazishgacha — joriy etish innovatsiyalarning bozorga chiqish muddatini qisqartiradi va qarorlarni ma’lumotlarga asoslangan holda qabul qilish imkonini beradi.

Uchinchidan, “uchlik spiral” modeli asosida oliy ta’lim muassasalari huzurida spin-off korxonalar va texnologiyalar transferi markazlari faoliyatini rivojlantirish, ularni kichik biznes bilan bog‘lovchi doimiy hamkorlik platformalarini yaratish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, taklif etilgan innovatsion faoliyat samaradorligi ko‘rsatkichlari tizimi va integratsiyalashgan moliyaviy-raqamli boshqaruv mexanizmini amaliyotga joriy etish kichik biznes subyektlarida innovatsion jarayonlarni tizimli, o‘lchanadigan va boshqariladigan jarayonga aylantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Christensen C.M. The Innovator’s Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail. – Boston: Harvard Business School Press, 1997.

2. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations // Research Policy. – 2000. – Vol. 29, No. 2. – P. 109–123.

3. Gompers P., Lerner J. The Venture Capital Cycle. – Cambridge, MA: MIT Press, 1999.

4. Hall B.H., Lerner J. The financing of R&D and innovation // Handbook of the Economics of Innovation. Vol. 1. – Amsterdam: Elsevier, 2010. – P. 609–639.

5. Kerr W.R., Nanda R. Financing innovation // Annual Review of Financial Economics. – 2015. – Vol. 7. – P. 445–462.

6. Mazzucato M. The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. – London: Anthem Press, 2013.

7. Osterwalder A., Pigneur Y. Business Model Generation. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2010.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2018-yil 21-sentabr, PF-5544-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).

10. Ries E. The Lean Startup. – New York: Crown Business, 2011.

11. Westerman G., Bonnet D., McAfee A. Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. – Boston: Harvard Business Review Press, 2014.

12. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.